

Kristína Markušová A kassai Szent Mihály kápolna restaurálása

A Kassára (Košice [SK]) látogató turisták — és szakemberek — figyelmét rendszerint a Szent Erzsébet-székesegyház köti le, kitárt kapuval és szárnyasoltárokkal fogadva a belépőt. A szakirodalom is aránylag kevés figyelmet — a Dómhoz viszonyítva — szentel a szomszédos kápolnának, pedig ennek eredeti szerkezete, díszítése és autentikus állapota akármelyik városban a település legfőbb díszévé tenné. A Dóm déli oldalán álló gótikus kápolna évtizedek óta csak Mihály-napkor volt nyitva, 1985 óta a közönség előtt teljesen be volt zárva (itt tárolták a Dóm főoltárának táblaképeit a restaurálásuk idején 1985-től 1992-ig), 1993 óta készült a kápolna helyreállítása–restaurálása, amelyet 2006-ban sikeresen be is fejeztek. A kápolna ünnepélyes újrafelszentelésére 2006. január 22-én került sor. Ez a beszámoló összefoglalja a legutóbbi restaurálás során szerzett kutatási eredményeket, ismereteket és tapasztalatot, mivel a szerzője résztvett a műemléki kutatáshoz szükséges dokumentáció feldolgozásában, s később műemléki felügyelőként kísérté a munkát.

A temetőkápolnaként épített, később önálló templomként is használt épületet valószínűleg a 14. század közepe táján emelték. A 15–16. század fordulóján a kassai születésű Szathmári György (akkor pécsi püspök, később esztergomi érsek) és rokonai adakozásából egy oldalhajót illesztettek a kápolna északi falához, lebontva az eredetileg északi oldalra épült apró sekrestyét. A hiányzó sekrestyét később a déli homlokzat nyugati részéhez toldották, áttörvén itt egy ajtót a kápolna déli falán. Az oldalhajó felé egy széles árkáddal nyitották meg a kápolna északi falát, s közös csigalépcsővel kötötték össze a kápolna nyugati karzatát és az új északi oldalhajó nyugati karzatát. A levéltárban, tervtárban, fotótárban felkutatott adatokkal és dokumentációval, valamint a múltban megjelent kiadványokkal¹ itt nem fogunk külön foglalkozni, ezeket kimerítően dolgozta fel Farbak Péter egy korábbi tanulmánya.² Megemlítesre szorul még az a tény, hogy 1903–04 közt a kápolnát a kassai egyházmegye fennállásának százéves évfordulója alkalmából felújították — ezt már mai felfogás szerint is műemléki helyreállításnak tartjuk, még akkor is, ha purista szellemben Sztéhlo Ottó tervezése és vezetése alatt a későgótikus oldalhajót lebontották, felépítették az északnyugati támpillérhez a hiányzó lépcsőtornyot, a megtalált alapokra újból felépítették a korábbi sekrestyét, a déli, másodlagosan hozzáépített sekrestyét lebontották, ajtaját befalazták, és így a kápolnát azóta a feltételezett eredeti külső megjelenésében láthatjuk (1. kép).

A 20. század folyamán csak apró karbantartási munkákat végeztek a kápolnán, pl. új villámhárítót szereltek fel, pótolták a törött tetőcserepet, a századeleji vázszonnal szigetelt felületi villanyvezetékét új változattal helyettesítették és új bekötőt is szereltek fel. A Sztéhlo

féle helyreállításkor viszont, ismeretlen okból, a kápolna külsejét fedő vakolatot tömény cementből készítették. A régi fényképek alapján ugyanis nem tudjuk pontosan azonosítani a korábbi állapotot: úgy néz ki, mintha a támpillérek kváderfalazata fedetlen lenne, a függőleges falfelület viszont vakolt. Myskovszky Viktor akvarelljén³ egy nem egészen pontos állapotot látnunk: olyan helyen is szép kváderfalazatot rajzolt Myskovszky, ahol ma már tudjuk: törtékekből készült a fal s bevakolták. A kőkeménységű cementvakolat, jó vastagon felkenve és nem simítva, de szinte barokkos „báránybundás” dudoros felülettel a 20. század végére a homlokzat alsó részén a falon átütő és távozni kívánczó nedvességtől felduzzadt és nagy felületeken lehámlott. A homlokzat felső részén viszont makacsul bizonyította jó minőségét. A nedvesség a kápolna belsőjében is jelentkezett, a falak alján lerakódáson kívül penészszerűség is nőtt.

Az egyház — a kilencvenes években eleinte az egyházmegye, később, a tulajdonjogi viszonyok rendezése után a Szent Erzsébet plébániahivatal — beadványa alapján a műemléki szakintézmény előírta a szükséges elsődleges kutatási dokumentációt: alapos műemléki kutatást, statikai szakvéleményt (elsősorban a tetőszerkezetet illetően) és régészeti feltárást (a kápolna kriptájában, illetve a közvetlen környékén, ahol feltételezhető volt a helyreállítás keretében történő beavatkozás. A műemléki kutatás eredménye alapján lehetséges később következtetni a restaurálási kutatás, ill. feltárást kiterjedésére.

Az egyház lehetőségei szabták meg a felkészülési munkák tempóját: 1993-ban elkészült a műemléki ku-

1. kép. A kassai Szent Mihály kápolna délnyugat felől.
Fotó: Kristína Markušová

tatás első része. Ezt Haberlandová Helena művészettörténész végezte el, alapos levéltári előkészülettel, de falkutatási szondákat csak embermagasságig készíthetett, mivel a tulajdonos nem fedezte az épület beállványozását.⁴ Ezáltal számos kulcsfontosságú helyet nem lehetett megkutatni, s nem lehetett pontosan felvázolni a szükséges restaurátori munkák kiterjedését sem. Így a művészettörténeti elemzés is csak töredékes lehetett – a lehetőségeken belül viszont a kutató megállapította az épület fennmaradt középkori terjedelmét, az általa elért elemek elsődleges, ill. másodlagos voltát, de a festett felületek kutatását a restaurátorokra hagyta.

A statikus szakvéleménye kedvező lett, a tetőszerkezetet jó állapotban találta, lokális apró károsodásokat észlelt csak a vörösfenyőből szerkesztett tetőn, amelyet a 19. század hatvanas éveiben készítettek. A két színben diagonális irányban fektetett világos és sötét színű mázas hódfarkú tetőcserep viszont már nem volt menthető – az idő (és nyilván a levegőszennyeződés) haladásával a lécezésen tartó „fog” teljesen szétmállott és a cserepeket már csak a megszokás tartotta a tetőn. A lécezést és a mázas tetőcserepeket tehát később kicserélték, betartva a színt, mintát és nagyságot. S mivel a 19. században már eresszel is ellátták a tetőt, ezt is felújították – pedig az eredeti középkori tető nyilván nem így készült valaha.

A kápolna kriptájában 1998–99-ben Ďurišová Marcela régész kutatót. A krypta eredeti padlóját kavicsburkolat fedte, a két hajót elválasztó árkád pillérei kváderköből készültek, ezt egy kb. 70 cm magas csontreteg fedte – eszerint nyilvánvaló az ossarium rendeltetése. A kéthajós „altéplom” eredetileg jól szellőző belsejében 1778-ban, miután kiszedték a csontreteget, az agyagpadlóra maltert simítottak és téglapadlóval burkolták, a kerítőfalak mentén három, ill.

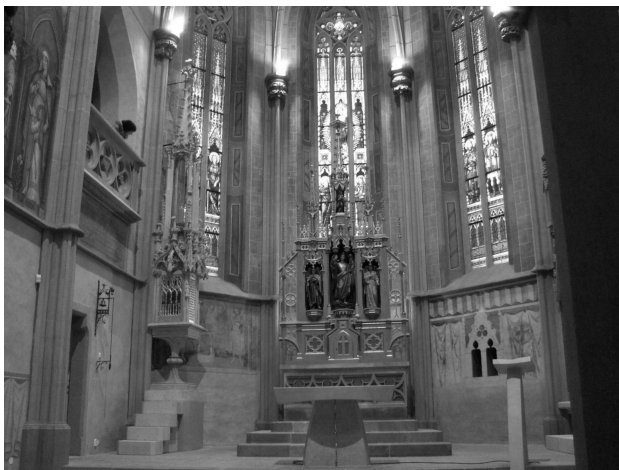
2. kép. Festett ablakkeret-díszítés, részlet. Fotó: Kristína Markušová

3. kép. Boltozatmező a karzat felett, restaurálás és kiegészítés után. Fotó: Kristína Markušová

négyszintes beépített sírhelyeket hoztak létre, az ablakokat befalazván. A 19. század első felében pedig a középső árkádokat is beépítették sírhelyekkel, s első sorban ez a teljes beépítés okozta a falak fokozott nedvességét. Így a régészeti feltárás keretében 1998-ban a legkésőbbi sírkamrákat kibontották, hogy biztosíthassák a krypta szellőzését.⁵

1998-ban fejezték be a kápolna homlokzatán és belsejében a restaurátori kutatást és készítették el a restaurálási tervet.⁶ Mivel a kutatáshoz sem volt még a kápolna beállványozva, a kutatóterület csak kisebb felületre szorítkozott, így ekkor még a műemlékesek és a restaurátorok is azt tervezték, hogy a kápolna belsejében a középkori figurális freskók restaurálásán kívül javarészt az ún. neogótikus (20. század elejei) kifestést konzerválják. A szondák és a minták fizikális-vegyszeri elemzése szerint a belső falak sima felületeinek eredeti kifestése sötétszürke volt, az építészeti elemeket vörös és fekete színnel tagolták-keretelték: az ablaknyílások belső keretezését kb. 10 cm széles vörös sáv alkotta, a karzatra nyíló ajtókat feketével keretelték. Az ablakok részüjét meszes alapozás nélkül festették: a szürke és vörös tagolásra sematikus festettek kazettákat – ezek elnagyolt „inkrusztált” márványozásképpen hatnak, mintha az andezitből faragott kőkeretek elemeit érezett márványbetétekkel díszítették volna (2. kép). A boltozat bordáin is számos helyen megtalálták a vörös sávot a világos (fehér) borda menti falsíkon, vörös csíkkal jelezve a fugákat. A bordák meglehetősen karcsúak, ezért itt nem lehet szó a márványozásról, a záróköveknél viszont előkerült a gazdag középkori színezés. A restaurátorok a kutatásuk és a mintavétel legelején a sok sötétszürke színfoltot inkább korábbi égési károsodásnak vélték, később viszont kiderült, hogy a függőleges falfelületek így voltak festve, s fehér vonalakkal jelezték rajtuk a kváderfelosztást – számos helyen a falpillérek oldalán előkerült a vakolatra festett „fugázás” indítása, így lehetséges volt hitelesen rekonstruálni. Sajnos, a boltozat

4. kép. A kápolna szentélye. Fotó: Kristína Markušová

vakolt mezein már nem maradt az eredeti kifestés nyoma, a bordák melletti sáv mellett sem, kivéve egyetlen mezőt a karzat északi oldala felett — itt előkerült a sűrű alapoázásra festett három- és négykaréjos mintázás sárga és vörös keretezéssel. Ez alapján a szembeni mezőn ennek a tükröképét készítették el, hogy látványosabban lehessen elképzelni a középkori állapotot (3. kép).

A Szent László-legenda freskója, amelyet 1864-ben találtak a kápolna déli falán,⁷ nyom nélkül eltűnt — a restaurátorok csak a Sztehlo-féle helyreállítás idejéről származó cementtartalmú vakolatot találták ezen a részen. Dacára annak, hogy Myskovszky Viktor akvarellje szerint pontosan lehetne azonosítani az elhelyezését, nyilván már a 20. század elején sem létezett, különben valószínűleg legalább átfestett formában láthatnánk.

A szentélypoligon északnyugati falsíkján egy háromalakos freskó látható (4. kép): Szent Mihály arkangyal ifjú göndör szőkehajú alakja hosszú köntösben, jobbában felemelt pallossal, baljában a lélek mérő mérleggel, két oldalán pedig Szent Kozma és Damján, egyikük kezében orvosságos állóedény és szike, a másik csak edényt tart (5. kép). Ez a festmény későgótikus — a 15. században készülhetett, alatta az eredeti 14. századi kifestés nyomai vannak. A kép alsó sávja kiegészítést kapott — itt hiányzik az alakok lábfejrésze. Valószínűleg akkor károsodott a freskó, amikor a 18. században az eredeti osszáriumot felszámolták és az alsó szinten levő térbe sírhelyeket falaztak: koporsóval nem lehetett bejutni a szűk csigalépcsőn, azért ezen a falon kívülről bontottak ki egyenes lejáratot a kriptába. Feltehetőleg ekkor sérült meg a bontott falon levő freskó alja is. Érdekes talán elgondolkozni azon, hogy kerültek erre a helyre, az arkangyal mellé Kozma és Damján, a gyógyító szentek, akik kultuszának itt semmilyen előzményéről nem tudunk, ismert azonban az a ravennai mozaik, ahol e három szent már a 6. században találkozunk, s Szent Mihály arkangyal ott is szőke ifjú alakjában jelenik meg, hosszú köntösben és szárnyakkal, akárcsak ezen a 15. századi képen. Kozma és Damján társaságában talán nem

annyira a Lucifert legyőző vagy lelketmérő Mihály arkangyal értelmezhető, inkább a keleti egyház korakeresztény időből származó égi gyógyítójával találkozunk.

Az oltár mögötti keleti falsíkon szintén volt freskó, a jelenet már nem azonosítható, de a felosztás még kivethető: a téglalap alakú területet szárnyasoltár-módjára osztották fel, egy széles középső képkeret oldalán két-két kisebb mezőnek a kerete látható, s a felső szélen ott a minuszkulás datálás: 1487.

A kápolna északi falán a felső síkon egy falfestményt sejthetünk — már régebben alaposan letisztították a nyomát, így csak az látható, hogy egy Utolsó vacsora jelenetről van szó, de a részletek nem eléggé kivethetők. Az északi fal karzat feletti részén csak a boltozati bordák és a támpillér profilja mellett találunk egy vékony sávot a következő festett jelenetből, ez viszont nem elég az azonosításhoz. Az északi fal alsó része már új anyag: amikor 1904-ben lebontották az északi oldalhajót, befalazták a másodlagosan áttört árkádot is a kápolna és az oldalhajó közt, így négy neogótikus védőszent alakja az új falazatra került, amely alatt nincs korábbi festés.

A sekrestye keleti oldala részben még az eredeti sekrestyéből maradt falazat, amely később beolvadt az északi oldalhajó falába, de ma látható az apró falfülkéje is a 14. századi vakolat részletével.

A karzat mellvédjén található négy evangélista szimbólumánál a restaurátorok rájöttek, hogy a 19., ill. 20. század csak elenyésző kiegészítést adott a képekhez, ezek a kőfelszínre festett középkori képek jó állapotban maradtak meg, elsősorban tisztításra és konzerválásra volt szükségük. A szentély déli falába mélyesztett ülőfülkékről kiderült, hogy maguk a fülkék belsejét és az osztópilléreket a 19. századi javításkor alaposan letisztították a korábbi festéstől, így csak a vimpergák fiáléin és a felettük levő falrészben lehetett megtalálni az eredeti 14. századi kifestést: a keretezés ismét vörös, a kúszólevelek zöldszínűek voltak, s a vimpergák kereszttrózsái közt és az ezek közé illesztett konzolos tornyocskák közt vakmérműves festett és vésett díszítést

5. kép. Falkép Szent Mihály, Szent Kozma és Szent Damján ábrázolásával. Fotó: Kristína Markušová

kapott a fal — ennek nagyobb része megmaradt a későbbi festés alatt, így sikerült hitelesen restaurálni. A szentélypoligon délkeleti falsíkjában még 1993-ban a falkutató tárta fel a később lefaragott vimpergás és vakmérműves falfülke részleteit — a restaurátorok feltárták az átfestés alatt az eredeti festett díszítést is: geometrikus fűrészfogas sötétszürke-fehér keretben vörös festés szürke alapon, s alatta okkersárga-barna festett függöny. Feltehetőleg nem fülkealakú pasztorfórumról van szó, a nyílás oldalán nyoma sincs zárszerkezetnek, habár ez lehetett a lefaragott keretrészen is.

Miután ekkora felületen került elő az eredeti 14. századi kifestés — elsősorban olyan helyeken, ahol a 19., ill. 20. században csak egyszínű meszes átfestés készült, az addig elképzelt helyreállítási irányt, amely teljességében respektálni készült az 1904-es Sztehlo-féle átépítést és díszítést, kivételesen megváltoztatták annak érdekében, hogy érvényesülhessen az egyedülálló autentikus középkori épület. A kápolna külsejéről úgyis szükséges lett eltávolítani a káros hatású cementvakolatot, tehát az 1904-es helyreállítás eredménye mindenképpen beavatkozásra kényszerült.

A kápolnabelső kutatása után a restaurátorok vérmes reménnyel várták a külső állványok felállítását: nyilván az ennyire díszes belsővel készült kápolna kívülről is tart meglepetést. Sajnos, a meglepetés csak annyi lett, hogy megtudjuk: a falakon 1904-ben szorgalmas munkát végeztek, s az egész homlokzatot tökéletesen letisztították — középkori kifestés nyomát csak a délnyugati támpillér egy apró részén lehet látni. Itt is csak egy falkép része mutatkozik — némi figurális motívum sejthető, de nem több. Semmit sem sikerült megtudni a támpillérek vélt festett tagolásáról, az ablaknyílásokat keretelő paszpartukról, az esetleges külső falfestményekről vagy festett építészeti tagolásról. A Sztehlo-féle helyreállítás úgy mutatta be a kápolna külsejét, hogy a különféle sötétszürke andezitkváderekből épült támpilléreket, lábazatot, párkányt, ablakkeretet alaposan letisztította, a hozzá illeszkedő új (cement)vakolatot viszont vastag rétegben vitték fel, ezért a kő felülete mélyebbre jutott, mint a körülötte „feldagadó” vakolat. Így a középkorban nem létezhetett — a sima mészvakolatot nyilván eredetileg teljesen rásimították és idomították a kőfelület síkjához, az egész homlokzatot nagy valószínűséggel átfestették és az építészeti elemeket színesen hangsúlyozták. Egészen biztosra vehetjük, hogy a Szent Mihály-kápolna gazdag belseje mellett a homlokzat is hasonló díszítést kapott, s csak sajnálhatjuk, hogy semmi sem maradt belőle. Ezért a kápolna mai külseje egy „félkész” állapotot mutat be: a sima mészvakolat, követve a falak hajlatát, igyekszik észrevétlenül simulni a kváderkövek felületéhez, átmenet és hangsúly nélkül idomul a kőfelület síkjához, csak éppen világos színe árulja el a határt. Erre az állapotra kerülne a középkori díszítő festés, amely eltakarná a kváderkövek vakolatmelletti hullámzó vonalát és geometrikus keretekkel, mintákkal tagolná a kápolnát, a sima

felületet pedig nyilván képek díszítenék, ha meg lehetne találni az autentikus kifestés nyomát.

Az andezitből faragott nyugati kapuzat lábazati részén és a keleti falrész lábazati profiljában látható több vajat és fúrás nyoma: ezeket nem javították ki a restaurátorok, mivel itt nyilván ún. mágikus vajt-fúrt lyukakról van szó, amelyek az épület gazdag múltjának egy apró részletét képezik.

A Szent Mihály-kápolna helyreállítását és restaurálását 2006-ban fejezték be, többszörös állami támogatás segítségével és Kassa város önkormányzatának a tulajdonossal — a Szent Erzsébet plébániával való együttműködésének köszönhetően. Ekkor került csak sor a kápolna körüli terep rendezésére: ezt 2007-ben végezte a város, előzőleg kimerítő régészeti feltárást biztosítva a Szent Erzsébet Dóm déli homlokzata és a kápolna közti egész területen — itt az egykori temető sírjai, kőfalkerítése és korábbi kavicsburkolatok kerültek elő. Eközben feltárták az 1904-ben elbontott oldalhajó és déli sekrestye alapjait — ezek elhelyezése bemutatásra került az új tereprendezéskor.

Mindent megtudtunk a kápolnáról, amit lehetett: hogy nézhetett ki, milyen színeket használtak a 14. században, hogyan faragták és festették a követ, stb. Mindamellet a legújabb ismeretek alapján máig hiányolunk egy kimerítő művészettörténeti — ikonográfiai — elemzést, amely talán megtalálná a válaszokat az eddig tolazkodó kérdésekre. Pl. miért ilyen, e térségben szokatlan formájúra építették ezt az eredetileg temetőkápolnaként használt épületet — a legtöbb hasonló korból származó és rokon alakú és szerkezetű kápolna Franciaország nyugati peremén látható, ami igazán távoli analógiának tűnik. (Több különféle elméletet idézett elő a kápolna külseje is — annyira egyedülálló és magasztos, mintha egy távoli nagyváros terjedelmes székesegyházából egy óriás idenyomott volna építőkockaként egy apszist vagy kápolnarészletet.) Igaz-e a műemléki kutatás egyik feltevése, amely szerint annyira áthidalhatatlann az ellentét a teljesen díszmentes „altplom” és a túldíszes földfeletti rész közt, hogy ezt feltehetőleg két külön fázisban két különálló csoport alkotta (a kutató szerint a kéttraktusos földalatti rész akármelyik középkori kassai polgárház pincéje is lehetne, ellentétben a gazdagon faragott és festett felső kápolnával). Véletlen-e a kápolna nyugati homlokzatán látható szabálytalanság: a torony melletti negyedív mellvédjében három — három négykaréjos mérmű van, ezek béléstükkal a görögkeresztre emlékeztetnek, kivéve az északi oldal jobboldali mérművét, amely mintha 45 fokkal elfordult volna — ezt a szabálytalanságot minden korábbi fényképen is láthatjuk, s mivel nem véletlenül fordult tengelye körül a nehéz kő, érdekes lenne tudni, miért lett ilyen. Az aszimmetriát a kápolna hajójában is megjeljük: ha megfigyeljük a karzat mellvédjét, mindkét fele egészen különböző vakmérművel van díszítve — lehet ez is véletlen? Így sikerült? A figurális konzolok ikonográfiai jelentésével sem foglalkozott eddig senki, a karzat alatti három zárókő is érdekes: az egyiken négy fleur-de-lis,

a középsőn ötszirmú rozetta, az északin egy forgó kutyá látható. A növényi akantuszleveles, ill. kúszóleveles pillérfejezeteket is figyelemreméltók – több van belőlük, mindegyik más, semmi dísz sem ismétlődik. A gazdag restaurátori dokumentáció hozzáférhető a Kassai Műemléki Hivatal – Krajský pamiatkový úrad Košice tervtárában, s talán ez a rövid helyreállítási beszámoló felér egy kihívással további kutatásra – vagy tekintsék az érdeklődő kollégák meghívónak Kassára.

Jegyzetek

- 1 Elsősorban: MIHALIK József: *A kassai Szent Mihály kápolna*. Kassa 1904; WICK Béla: *A kassai Szent Erzsébet dóm*. Košice 1936.
- 2 FARBAKY Péter: *A kassai Szent Mihály-kápolna Szatmári-féle bővítése és purista restaurálása*. In: Horler Miklós hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok. Szerk. LŐVEI Pál. Művészettörténet – műemlékvédelem IV. Országos Műemlékvédelmi Hivatal 1993, Budapest, 287–304.
- 3 FARBAKY, 1993. 291.
- 4 HABERLANDOVÁ, Helena: *Košice, kaplnka sv. Michala – Pamiatkový výskum* (Kassa, Szent Mihály kápolna – Műemléki kutatás), Bratislava, december 1993 – kézirat.
- 5 ĎURIŠOVÁ, Marcela: *Nálezová správa z archeologického výskumu v osáriu kaplnky sv. Michala v Košiciach v roku 1998* (Jelentés a kassai Szent Mihály kápolna osszáriumának 1998-ban végzett régészeti kutatás eredményeiről), 1999, Košice, kézirat.
- 6 Košice – kaplnka sv. Michala NKP, Návrh na reštaurovanie interiéru (Kassa, Szent Mihály kápolna nemzeti műemlék, Épületbelső restaurálási javaslata), Villard – Združenie pre reštaurovanie a ob-

novu pamiatok (Porubovič Jozef, Višváder Vladimír, Machata Tibor, Gomboš Peter), Bratislava, 1998 – kézirat.

- 7 LÁSZLÓ Gyula: *A Szent László-legenda középkori falképei*. Budapest, 1993, 143–144.

The Restoration of St. Michael's Chapel in Košice

The introduction of the article is based on formerly published information on the origin and architectural history of St. Michael's Chapel in Košice (Slovakia), built probably as a cemetery chapel in the middle of the 14th century, enlarged with a northern aisle at the end of the 15th century, and restored in 1903–4. The article informs about the results of the heritage research and the preparation and execution of the restoration from 1993 to 2006. The restoration work focused on the regeneration of the authentic interior from the 14th century, the grey, red, white, green and blue architectural (geometrical, floral and figurative representations of architectural elements as window and door frames, buttresses, vaulting ribs, keystones, consoles and capitels) and a figurative wall painting of St. Michael the Archangel and the healing Saints, Cosmas and Damian. The restorers did not find any remains of the medieval painted decoration of the exterior under the improper cement-plasters from 1904, which should be removed because of the increasing moisture in the walls and replaced by lime-plasters following the shapes of the carved stones of the buttresses and other stone elements of the elevations. The short report calls for an artistic–historic analysis based on the experience of the restoration and invites to visit the chapel in Košice.